

ЛАЗАРОНИ ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈЕ И МИТА: АНАЛИЗА ЈЕДНЕ НАРОЧИТЕ ПУТОПИСНЕ ПОЈАВЕ

Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

Апстракт: Предмет проучавања овог рада су лазарони, који су од друге половине XVIII века постали незаобилазна појава у европским путописима о Напуљу. Премда је, макар наизглед, готово све у вези с лазаронима спорно – почев од њиховог имена преко порекла, па све до њиховог начина живота, контроверзних обичаја и друштвене улоге, домаћи и страни путописци успели су да створе мит о њима. У њиховом случају литерарне слике претежније су од историјских: кад год се поведе прича о чувеним лазаронима, тешко је пробрати стварне елементе од нестварних, чињенице од измишљотина, историју од мита. Полазећи од путописних представа о лазаронима, циљ нам је да установимо у којој се мери литерарни елементи значајније разликују од историјских. Посебна пажња је посвећена односу лазарона према властима које су се смењивале у Напуљу током векова, док је та медитеранска варош доживљавала низ друштвених, економских и културних промена.

Кључне речи: Лазарони, Напуљ, историја, мит, Италија, путопис, Медитеран, стереотип, предрасуда

Лазарони: генеза једног термина

Предмет овог проучавања су тзв. лазарони, тема која се чини неизбежном (али и неисцрпном) кад је у питању Напуљ. Наиме, у историји европског путописа о Напуљу од средине XVIII до средине XX века, чији корпус чине дословце стотине дела потеклих из различитих средина и писаних на различитим језицима, ако изузмемо саму лепоту природе, не постоји ни један једини елемент који се појављује чешће него лазарони. Између потоњих и природе, међутим, приметна је битна разлика: док је географски положај лако одредити и описати, лазарони су мање приступачни страним и домаћим путницима који, не могавши да их ближе упознају, о њима пишу крајње произвољне ствари. Чини нам се, међутим, да слике о лазаронима врве од негативних стереотипа и предрасуда, од уопштавања и клишетираних представа који несумњиво имају смисла према координатама књижевне имагологије, али не могу да се третирају као релевантни у историјском контексту. Отуд овај наш осврт на лазароне као свој основни циљ има демистификацију тог усколокалног напуљског феномена, али и његово (даље) приближавање српској научној јавности.¹

¹ Из сопственог искуства знамо да је то неретко заправо упознавање с лазаронима.

Међутим, на самом почетку ваљало би се позабавити самим термином *лазарон*, будући да је чак и он извор својеврсних контроверзи. Наиме, сваки говор о лазаронима суочава нас с фундаменталним проблемом њиховог имена: како бисмо дефинисали термин, морамо најпре да решимо загонетку његове етимологије. Опште је познато да су у Напуљу вековима живели такозвани лазарони: „*Лазарон* отприлике значи крупан скиталац“,² написао је Џејмс Кобет пре непуна два столећа (Cobbett 1830: 211) и додао да се речју *lazzaretto* означава болница у којој се лечи лепра (Cobbett 1830: 211–212). Као што то обично бива кад је реч о напуљској историји, и у овом случају као зрак светлости у тами стоји дело Бенедета Крочеа, незамењивог светионика европске цивилизације, који је пресудно допринео појашњењу етимологије и порекла термина *лазарони*. Како наводи, тај назив први пут се појавио још 1647. године, током устанка против власти који је дигао Томазо Анијели, познатији као Мазанијело (Croce 2009: 83). Реч је, додуше, потврђена већ на самом почетку XVII века, 1603. године, у комедији Торквата Таса под насловом *Љубавне инџирије*,³ али се она нигде не спомиње у вези с напуљским народом или просјацима. Те повезнице нема ни у делима најпознатијих путника до половине XVIII века, међу које Кроче убраја Барнета и Адисона (Croce 2009: 90),⁴ док, с друге стране, Монтеѕкје користи назив *lazzi* за људе најнижег друштвеног слоја који живе на улицама Напуља (Montesquieu 1894: 20–21).⁵ Кроче истиче да су Шпанци користили термин *lázaros* за сиромашне рибаре и полунаге припаднике плебса, мада страни путници који су боравили у Напуљу између 1650. и 1750. не помињу ту реч (Croce 2009: 88–90). Именица *lázaro* с нама данас познатом семантиком, заправо, настаје у другој половини XVIII века: у Речнику кастиљанског језика из 1780. значи *pobre andrajoso*, дословно ‘одрпан просјак’ (Diccionario de la lengua castellana 1780: 576). Лазари се ипак спомињу у чувеном *Дневнику* Анђела Гранита, који се први пут објављује 1850, иако се односи на историју Франческа Капечелатра из 1647–50. (Granito 1854: 272–274). У *Новелину* Масуча Салернитана, који је песник написао још у XV, а Луиђи Сетембрини приредио у XIX веку, налазимо термин *lazarini* у тридесет и првој новели, с тим да Масучо под тиме не мисли на просјацима већ на болеснике⁶

2 „*Lazzarone* has about the same meaning as *sturdy vagabond*.“

3 Више о томе видети у Tasso 1603.

4 Видети Burnet 1690 и Addison 1718.

5 Монтеѕкје је дошао у Италију 1728. године.

6 „Però ch’io volendone alcuna cosa narrare mi si representano le spaventevoli immagini di quei lazarini che intorno a la miserrima giovane stavano, con gli occhi arrobinate, e pelate ciglia, li nasi rosi, le guance tumide e di più varii colori depente, i labbri rivolti e marci, le mani fedate paralitiche e attratte, che come noi veggiamo più a diabolica che ad umana forma sono assomigliate, li quali sono di tanta forza che impediscono’ la mia tremante mano che scrivere più oltre non le è concesso“ (Masuccio Salernitano 1874: 343).

(Masuccio Salernitano 1874: 335–343) – у том делу пак нема трага лазарона схваћених као згубидана који живе на улици, без посла и без крова над главом. Кроче вели да се велика промена десила у другој половини XVIII века, кад су се лазарони силно појављивали на хоризонту путописа о Напуљу: тада су готово сви путници тражили „Везув, Помпеју и [...] лазароне“⁷ (Croce 2009: 90). Подугачак је списак домаћих и страних аутора који именују лазароне: Кроче тврди да је чак и Хегел споменуо термин у пејоративном значењу, као синоним за живаљ који је стекао одбојан однос према раду те сматра да има некакво право на издржавање (Croce 2009: 94). Зато се и употребљавају погрдни називи или ружни епитети да би се дефинисали припадници тог не баш племенитог друштвеног слоја: „Термини којима је назначен тај напуљски плебс – *lazzari, lazzaroni, scalzoni, mascalzoni* – крајње изражавају ово јадно стање“⁸, пише Ђузепе Галасо (Rosi 2003: 153).

У другој половини XVIII века, као што смо видели, догађа се заокрет у приступу лазаронима. Путници у Напуљу све више траже напуљски народ, те редовно, рекло би се чак минуциозно, описују тражене и пронађене *дивљаке* од главе до пете, задржавајући се и на најмањим детаљима, почев од њихове неуредне косе преко одеће па све до босих прљавих стопала. „Лазарони, или Црни стражари, најбеднији су јадници какви се не могу видети ни у једном другом европском граду“⁹ бележи Семјуел Шарп (Sharp 1766: 100). Такав однос према лазаронима призива мит о добром дивљаку, који је и дан-данас присутан у западној култури, подсећа Ђанлука Ђашери (Giachery 2022). Но, то нам у ширем смислу говори и о вредносном односу северних Европљана према јужним, који много подсећа на однос Запада према Истоку, како објашњава Едвард Саид: „У систему знања о Истоку, Исток није толико једно место колико један *ἰσθιός*, један скуп референци, један збир карактеристика“¹⁰ (Said 2003: 177). Тако се доживљава и Напуљ – као упечатљиво и несвакидашње место за чије су бизарности заслужни управо лазарони.

Што се српских аутора тиче, лазароне спомињу готово сви путописци из XIX века, мада не и први и најеминентнији међу њима – Његош: у *Писму Димитрију Владисављевићу*, које се издваја као дело препуно идеализованих представа о Напуљу, тада већ болестан, владика тражи искључиво дивне слике сунчаног медитеранског града без икаквог осврта на тамошњу опасност или мрак (Његош

7 „Il Vesuvio, Pompei, e... i Lazzaroni.“

8 „I termini con cui è indicata questa plebe napoletana – *lazzari, lazzaroni, scalzoni, mascalzoni* – sono estremamente espressivi di questa condizione miserabile.“

9 „The Lazzaroni, or Black-Guards, are such miserable wretches as are not to be seen in any other city in Europe.“

10 „In the system of knowledge about the Orient, the Orient is less a place than a topos, a set of references, a congeries of characteristics“.

1961). То бисмо свакако могли да припишемо владикином истанчаном осећају и песничком сензибилитету који је правио селекцију без обзира на тренутно помодарство у књижевности.¹¹

Порекло и занимање лазарона

Ако пак желимо, из историјске перспективе, и без обзира на мање или више креативне описе европских путописаца, да откријемо ко су заиста били ти чувени лазарони, нужно је да се вратимо у прошлост, фундаменталним изворима о њима. Ђузепе Марија Галанти (1743–1806), економиста, историчар и литерата, бард напуљског просветитељства, аутор је дела *Крајшак ојис прада Најуља и његове околине*, у коме опширно обавештава читаоце о економским, правним, политичким, уметничким, религијским и другим виталним сегментима напуљског живота с посебном пажњом на заједнице различитих градских четврти (Galanti 1792). Галанти, наравно, није пропустио прилику да се осврне и на лазароне, који су у другој половини XVIII века живели под отвореним небом, без крова над главом, те јели и ленчарили на улицама (Galanti 1792: 267–268). Од њега је и стигао први деманти да су лазарони чинили групу од чак 40.000 људи, што је устаљен стереотип међу страним и домаћим путописцима: реч је о претеривању јер није реално претпоставити да лазарони чине чак десет посто становништва, закључује аутор (Galanti 1792: 268). Стереотип о „армији лазарона“ свакако ће дуго трајати, провлачећи се као црвена нит кроз напуљску историју. Не изненађује стога што, тридесетак година касније Маријен Васи и даље пише о „више од 40.000 лазарона“¹² (Vasi 1820: 97). Податак ће поновити Кобет, уз опаску да су лазарони босоноги рибари и просјаци (Cobbett 1830: 212). По мишљењу Ђузепеа Аурелија Лаурије, обичан лазарон није ништа друго него бедник и примитивац који не зна шта су породичне вредности (Lauria 1877: 20–22). Ако Карло де Никола у чувеном *Дневнику* потврђује да лазарони чине најнижи

11 Захваљујући истом песничком нагону, Његош је, попевши се на Везув, изјавио да Напуљски залив личи на број три – што није само поуздано географско опажање већ интуиција да нумерологија тој средини значи много више од пуке вредности бројева (Његош 1961: 53). У погледу тога, није јасно у којој мери напуљска нумерологија потиче из јеврејске кабале (иако данас малобројна, јеврејска заједница Напуља има континуитет од барем два миленијума), мада је општепознато да се Напуљ сматра главним градом празноверја, што укључује магијске, езотеричне и окултистичке елементе. Пошто је лутрија битан елемент у вези с напуљским односом према бројевима, неки спомињу чак Питагору као референтну личност за афирмисање нумерологије у Кампанији. Паола де Санктис Ричардоне написала је занимљиву књигу која се удубљује у антрополошке претпоставке и исходе ове наполитанске традиције (De Sanctis Ricciardone 1987). Велика списатељица Матилде Серао још у XIX веку бавила се моралном извитопереношћу и друштвеним последицама код Наполитанаца, за које је лото – опсесија (Serao 1891).

12 „More than 40,000 Lazzaroni.“

друштвени слој (De Nicola 1906: 159), Карло дел Балцо пориче да су они посебан напуљски феномен, упоређује их с народним масама које обитавају у другим великим градовима те тврди да су ти бизарни људи дошли са стране, премда не прецизира одакле (Del Balzo 1885: 71–72). Ми сматрамо да је то покушај да се лазаронско питање не постави као иманентан проблем, као специфичност Напуља и производ ондашњег велеграда: лазарони би према тој теорији били уобичајена појава у већим градовима Старог континента чији извор и узрок ваља тражити ван града. По свему судећи, у XIX веку било је више покушаја да се значај лазарона смањи, односно да се лазаронство релативизује и сведе на ниво обичних периферних појава из свих већих градова Старог континента. Постојала је намера, наиме, да се реагује на негативне судове о Наполитанцима које су изнели страни путописци, да се, убити, скине љага с Напуља: Кроче подсећа на чињеницу да ни Гете није веровао причама о десетинама хиљада лазарона; штавише, приписао их је типичном суду Нордијаца, који сматрају ленштинама све оне особе које не раде целог дана (Croce 2009: 91). С тим у вези, приметили смо да поједини аутори иду мало даље у одбрани лазаронског начина живота: Дел Балцо на момен-те афирмативно пише о лепом понашању безазленог лазарона, чији брутални инстинкти ипак „нису угасили Наполитанца у њему“¹³ (Del Balzo 1885: 72–80). Такво виђење је већ изнео Александар Дима Отац, чија је благонаклоност према лазаронима несумњиво утицала на ауторе који ће се касније бавити тим мистериозним људима (Dumas 2004).¹⁴ Лазарон, који „није лопов него освајач“¹⁵ (Dumas 2004: 107), за славног француског писца ни у ком случају не може да буде негативна појава у напуљском друштву.

Лазарони ће пунити странице путописа током читавог XIX века, па све до Првог светског рата и успостављања фашизма: биће бедници, просјаци, ленчуге – у сваком случају људи другог реда, дивљаци, лопови. Они за Дикенса само ленчаре на улици (Dickens 1846: 238); ни Његошев перјаник у *Писмима из Италије* Љубомира Ненадовића није нежан према њима: „Бога ми је ови народ не друкче већ ка’ стока. Све је махнито“ (Ненадовић 1881: 15); Роберт Џонстон их упоређује с плебсом у старом Риму (Johnston 1904: 32). Лазарони заузимају толико велик простор да у путописима о Напуљу безмало нема више обичних Наполитанаца: ти *фамозни дивљаци* чине да нигде не буде представљено друштво са својом динамиком и различитостима; нигде нема трага нормалности, што би Напуљ, макар у теорији, спојило с другим варошима. Све је екстремно и контроверзно у Напуљу, и све се, опет претерано, збива на улици.

13 „Non hanno potuto spegnere in lui il napoletano.“

14 Дима је путописе објавио између 1841. и 1843. Ми смо за потребе овог рада користили италијанско издање из 2004. године (Dumas 2004).

15 „Non è ladro, è conquistatore.“

Наравно, има изузетака: један од мање познатих аутора, Карл Август Мајер (1808–1894), који је дуго предавао у престоници Кампаније у првој половини XIX века, пружа реалније, мада и даље сурове, слике о напуљском друштву (Maier 1948). Ако изузмемо такве изузетке и ако донекле упростимо приказе путописаца, чини се да у Напуљу постоје само две групе становника: развратне жене Џона Евелина (Evelyn 1914: 56) и, разуме се, лазарони. Те друге ће сретати и српски писци током XIX и почетком XX века: Љубомир Ненадовић у *Писмима из Италије* („Ништа не радити, то се код њих зове живити.“) (Ненадовић 1881: 32), Милорад Павловић, за кога су они прави „друштвени Везув“ (Павловић 1911: 42) и други. Лазарони ће (п)остати синоним за дивљаке у српској култури због настанка путописне традиције која не одудара од општих места других европских путописних традиција. Убеђени смо да се преокрет у вези с тим догодио тек у XX веку, захваљујући Милошу Црњанском, који је у *Хијердорејцима* прославио *Неаполишанце* (Црњански 2008: 63): лазарони су коначно завршили на сметлишту заборава – између два светска рата у Напуљу су поново обитавали људи као и сви други.

Историјска и књижевна представа о лазаронима

Кад све саберемо, остаје упечатљива представа о лазаронима који у европским путописима освајају читаво напуљско друштво. Запитамо ли се зашто је то тако, одговоре можемо наћи помоћу области компаративног изучавања књижевности познате као имагологија. Наиме, ставови о лазаронима нису ништа друго него унапред стечени судови о Другима, односно „афективни, емотивно оптерећени ставови који се углавном стичу рано, односно преузимају некритички“ (Rot 2000: 260–261). Живот лазарона разликује се од путничког по језику, понашању, обичајима, схватању света и моралу, што подсећа на Саидово дефинсање оријенталног света с којим су се сретали западни путници (Said 2003: 166). Захваљујући поставкама имагологије схватамо механизам који доводи до извесних закључака – Напуљ није Напуљ у укупном смислу већ *reductio ad unum*: нема Напуља без лазарона, који су његова суштина. Кад би страни путописи имали релевантност фактографске грађе, добили бисмо немилосрдну слику о напуљском друштву, које разарају не људски него зверски инстинкти. Међутим, не можемо тврдити да су заиста сви путописци марили за историјске прилике у доношењу својих закључака; штавише, у нашем случају су снага имагинације и литерарна вокација превагнулe стварајући поджанр у путописном жанру: Напуљ је постао имагинарно место претеривања, питорескна варош различитих могућности и чуда, право правцато позориште под отвореним небом. И нимало не изненађује чињеница да лазарони играју улогу егзотичних животиња у контексту који

каткад заиста личи на циркус или зоолошки врт. Лазарони немају стида, глупирају се и играју на улицама као какви мајмуни: „Тај народ циркузана ‘ладно извлачи корист из циркузанства, јер осим тога нема шта да прода‘,¹⁶ горко закључује истакнути Наполитанац Доменико Реа (Rea 1996: 42).

Све нам, дакле, говори да је литерарна слика о лазаронима јасна и махом неповољна по њих, али ипак и дихотомна. Наиме, она уме бити и задовољавајућа и утешна уколико тражимо пуко незаинтересовано читалачко задовољство. Ако пак трагамо за сложеним одговорима на питање о лазаронству, потребно је да оставимо по страни литерарне узлете маштовитих путописаца усредсређујући се на историјске чињенице – што, наравно, не значи да у тим путописима нема ни трунке истине већ да путописци, по логици ствари, не преузимају на себе историјску него, евентуално, литерарну одговорност утврђивања стања у датој средини. Поједини историчари бацили су светло на неке аспекте који нам могу бити од помоћи поводом наше анализе. Сара Просомарити подсећа на то да је Напуљ у време Мазанијела већ био пренасељен град како због високе стопе наталитета тако и због прогресивног и неконтролисаног усељавања радне снаге (Prossomariti 2014: 190). У град су стизали обични сељаци пошто су бежали од феудалаца и припадника клера који су их угњетавали на селу (Rosi 2003: 126). У том густо насељеном Напуљу, у коме је 1650. већ живело око 400.000 становника (Rosi 2003: 168), главни проблеми били су запослење и становање (Rosi 2003: 127). Напуљ очито није имао капацитет да прими све дошљаке – у центру града кретала се огромна маса која је због неповољне урбанистичке структуре града изгледала још већа, ако нам је веровати да је на релативно малом простору заиста живело „више од 7.000 становника по квадратном километру“¹⁷ (Rosi 2003: 147). Није тешко зато закључити да је хигијенско стање у граду било компромитовано: „Санитарни услови су већ средином XVII века били веома лоши“¹⁸ (Prossomariti 2014: 190). У напуљској историји посебно се издваја црна година, 1674, која је донела глад и епидемију богиња с чак 42.000 жртава (Oliva 2013: 87–88). Догађај је изазвао далекосежне последице у средини у којој је економско стање остало углавном непромењено: Наполитанци су дуго памтили велике патње из 1674. године, која је збиља била трагична, тврди Франко Вентури (Venturi 1973: 394). То је јасан разлог зашто се лазаронско питање може разумети једино уз анализу општег стања у поднебљу о коме је много тога маштовито написано. Дефинисање околности које су одредиле настанак контроверзне групе људи којој смо у овом раду придали значај друштвеног слоја, доприноси утврђивању укупног животног стања у главном граду

16. „Questo popolo di pagliacci sfrutta a freddo la pagliacceria, non avendo altro da vendere.“
17. „7000 abitanti per kmq.“

18. „Le condizioni sanitarie già alla metà del XVII secolo erano pessime.“

Напуљског Краљевства.¹⁹ Према домаћим и страним путописцима, Напуљ је у временском периоду од два века, од половине XVII до половине XIX века, био хаотичан, нестабилан, опасан град у коме тон дају просјаци и бедници звани лазарони: „Гомиле лазарона трчале су да пљачкају“,²⁰ пише гроф Ђенаро Марули, који нам тиме пружа упечатљиву слику о мрачној напуљској средини (Marulli 1844: 213). На страницама његовог дела погађа чињеница да се назив *лазарони* појављује уз термине који означавају гужве и скромне предмете, такорећи хрпе и крпе, што нам говори о изразитој агресивности и сиромаштву. Не само историчари (Rosi 2003: 184) него и путници тврде да је Напуљ у XVIII и XIX веку највећи град у Европи после Лондона и Париза (Vasi 1820: 97) (Cobbett 1830: 212). Таквих података има много, мада уз њих не добијамо објашњења већ сазнајемо да у напуљском хаосу не живи нико други осим лазарона. Запазили смо да је списак путописаца који пружају сличне слике неуобичајено дугачак и разноврстан: посвуда се крећу полуголи мушкарци које Ханс Кристијан Андерсен посматра док се картају на земљи (Razzano 2016: 35); то су они исти људи који у једном Гогољевом писму једу „макароне дугачке као читав пут од Рима до Напуља“²¹ (Razzano 2016: 45); њихову прљавштину ће истицати и Сигмунд Фројд (Razzano 2016: 97). Премда слике истакнутих историчара, које смо раније видели, не остављају много простора за другачије ставове, нема сумње да је представа о Напуљу као „лазаронском граду“ ипак површна, изграђена на основу стереотипа и предрасуда. Лазаронство баца сенку на целокупну средину, која је окарактерисана на недвосмислен начин без изгледа да се рехабилитује. Ако су сунце, небо и море дивни, најлепши на свету, људи и даље остају најгори: у том погледу, супротно нашем очекивању, Вико, Базиле, Филанђијери, Ђеновези и други истакнути представници напуљске средине у путописима о Напуљу не заузимају релевантно место. На неким местима примећујемо, имаголошки врло индикативне, мање или више видљиве, безобзирност, снобизам па чак и олакшање појединих страних путописаца при констатацији да негде другде, *тjамо*, далеко од њихове баште, заиста обитавају дивљаци. Поједини страни аутори који пишу о Напуљу одају утисак лакомислености, као да трагају за потврдом о супериорности сопствене културе/средине. Елиса фон дер Реке, на пример, закључује чак да у души напуљског народа станује чиста бруталност (Richter 2002: 17). То не изненађује: у Напуљ су стизали племићи, аристократе, префињени представници северозападне цивилизације, освајачки настројене, која је у XVIII веку очито испољавала културно-колонијалне потребе. И ако се Запад као

19 У неким путописима из XIX века говори се о Краљевини Две Сицилије зато што је Напуљско Краљевство 1816. године заправо постало Краљевина Две Сицилије.

20 „Turbe di lazzaroni correvano a saccheggiare.“

21 „Maccheroni lunghi come tutta la strada da Roma a Napoli.“

целина традиционално супротставља Истоку, унутрашње разарање у њему прелама се кроз суочавање нордијских и медитеранских интереса. Епохална подељеност Запада, између севера и југа, очитује се у напуљском случају: нормални људи живе на северу Европе, а дивљаци/лазарони на југу, где је сваки људски траг антике наводно неповратно изгубљен. Тај је силогизам, као и сваки, недвосмислен: ако су Наполитанци представљени као лазарони, а лазарони нису достојни драгоценог културно-уметничког наслеђа, то онда значи да Наполитанци не могу бити прави духовни наследници и чувари античких вредности. Отуда и разликовање људи од земље, које се у путописној традицији темељи на рано стеченим закључцима.

Лазарони и власт

Наша анализа поприма праве облике тек ако отворимо Пандорину кутију односа лазарона с властима. Атилио Брили истиче да је стереотип лазарона непромењен и дуготрајан зато што зависи од перспективе путника, али додаје да између XVII и XVIII века постоји битна разлика: ако су ти људи раније били кадри да организују узбуне доводећи у питање стабилност државе, они се у XVIII веку задовољавају тек улогом просјака, бедника и ленштина који једу макароне рукама, плешу и певају на улици избегавајући конфликте с властима, заузврат од њих добијајући слободу кретања (Brilli 2003: 33). Према анализи Ђанија Оливе, међутим, то је само делимично тачно: кардинал Руфо је још 1799. имао војску лазарона (Oliva 2013: 131), исту ону војску „лопова жељних пљачке, освете и крви“²² на коју мисли Харолд Актон (Acton 1960: 381) и која се памти чак по епизодама канибализма, наглашавају Рихтер (Richter 2002: 12) и Ла Каприја (La Capria 2009: 97).²³ Зато није немогуће да се заокрет у положају лазарона догодио на самом почетку XIX века, одмах након пада Напуљске револуције, кад је лазаронство, у општој стагнацији напуљског друштва, заузело нову „окамењену“ позицију. Зато смо и уверени да су лазарони представљали стварну претњу током 150 година: од Мазанијелове узбуне (1647) до Напуљске револуције (1799), што се може закључити *између редова* из опажања страних путописаца и мемоара истакнутих савременика из Напуља (La Capria 2009: 87) а да то нико од њих јасно не артикулише као свој став. И будући да је напуљска власт у том раздобљу, ако изузмемо период од 1713. до 1734, остала шпанска, јасне су индикације да *ејојеја* лазарона може да се доведе у везу с дуговечном шпанском, нарочито бурбонском, владавином. То је у складу с тумачењем шпанске хегемоније у Италији, која се појављује уз низ негативних ефеката. Од тога је остао

22 „Ladri bramasi di saccheggio, vendetta e sangue.“

23 Рихтер пише да је бруталност тог историјског догађаја била непримерена чак и за ту епоху, у којој је насиље било знатно обичнија појава него данас (Richter 2002: 12).

чак рефлекс у језику: у италијанском лексикону налазимо придев *spagnolesco*, што значи 'арогантан, охол, помпезан', и који је реликт шпанске доминације у Италији (Devoto, Oli 1979: 1132).

У историји лазаронства кључна је 1799. година. Рафаеле ла Каприја је покушај напуљске буржоазије да опстане након пада Напуљске републике из те године дефинисао као *наполийшанство*: да би се успоставио нови друштвени ред, у том историјском часу било је нужно измислити традицију, створити мит о Напуљу као најлепшој вароши вечитог сунца, дивних песама и дубоких осећања (La Capria 2009: 48–51). Логично је замислити да су лазарони постепено губили снагу, представљајући све мању опасност по државу, али су зато постајали све више театрални, питорескни и фолклорни елемент поднебља које се објективно истиче пре свега по природним лепотама и благодетима климе. Другим речима, прихватили су модел друштва и вид цивилизације које је пружала ослабљена и паразитарна буржоазија десеткована током Револуције из 1799. По свему судећи, раније су ствари изгледале мало другачије: док је Напуљ, у XVIII веку, био *илемениши град* из наших уџбеника, док су у њему стварали Вико, Ђаноне, Ђеновези и други велики умови, док је ту владао озбиљан краљ,²⁴ на његовим улицама кретала се опасна народна маса, која је укључивала и лазароне као посебан елемент, а коју свакако не смемо да поистоветимо *in toto* с лазаронима, упозорава Ла Каприја (La Capria 2009: 94).²⁵ Државном врху је одговарало то да лазарони злоупотребљавају свој положај унутар народа служећи се насиљем: они су, примера ради, контролисали целокупан процес производње хлеба на уштрб обичног народа, нарочито сељака, који су за једно парче хлеба и радили (La Capria 2009: 92). По свему судећи, лазарони су у тој фази постали инструмент власти, један посебан корпус, незванична а опасна жандармерија. Касније, током XIX века, стваралачки елан је престао да служи напуљску средину која, изгубивши своје најбриљантније умове у пропалој револуцији из 1799. године, више није била у стању да артикулише идеје које ће се претворити у дела. Брисање културне авангарде задужене за реформе довело је до гашења симболичне светиљке напретка, али и до испливавања паразитарне буржоазије која се залагала за смиривање конфликта, латаргију и својеврстан цивилизацијски сумрак: то је она буржоазија коју је историја поразила и која је спас тражила у идеји да напуљско друштво престане да буде арена за одмеравање различитих супростављених снага. Напуљ је у бити морао да постане мртво море, премда је наизглед био град сунца, чуда и доброг расположења. Он је морао да буде фарса, лакрдијашко место неозбиљних владара и питорескних ликова у коме су цивилизацијске вредности суспендоване.

24 Карлос III од Шпаније, који је у Напуљу био краљ под званичним именом Карло VII (1716–1788).

25 Ла Каприја тврди да су се лазарони тек после 1799. помешали у потпуности с плебсом, организујући се постепено као локална мафија – камора (La Capria 2009: 94–95).

Ако однос лазарона према бурбонским властима посматрамо из ове перспективе, слика постаје мање идеална, не баш тако дирљива као што би извесна путописна традиција хтела да је представи. Истина, такво разоткривање обелодањује мање литерарне аспекте, но више служи дефинисању лазаронског феномена. Док је традиционални говор о лазаронима препуштен питорескним описима, предрасудама и митовима, аргументи о експлицитном и имплицитном договору између власти и лазарона, које убедљиво износи Рафаеле ла Каприја (La Capria 2009: 87–95), драгоцени су и уравнотежени. То се примећује и по томе што су лазарони увек били везани за круну и краља Фердинанда,²⁶ који је у Напуљу једном приликом чак виђен како једе макароне из велике посуде као обичан лазарон, уверава нас Теодор Лиман (Luman 1820: 24). У Европи се ниједан други краљ није тако понизио: напуљски владар продавао је рибу, говорио и понашао се као његови пријатељи лазарони (Giglioli 1903: 8–9). Фердинандо је, другим речима, владао по старом принципу *rapet et circenses* (Richter 2002: 14), што је довело до успеха: приврженост краљу напуљских лазарона личила је на фанатизам. Ништа чудно, пошто су лазарони збиља били центар моћи у бурбонској држави (Johnston 1904: 33). Наравно, разлог бескомпромисне оданости круни и држави није ни религија ни љубав према отаџбини, као што нас многи путописци (помало романтичарски) уверавају: бурбонска власт није се супротстављала лазаронима како би они могли да спрече јачање других друштвених слојева, нарочито племића и буржоазије, све док су они потенцијално били врло опасни по династију на власти (Del Balzo 1885: 72). Наиме, реч је о размени између лазарона и Бурбона утемељеној на старом римском принципу – *do ut des*. Верујемо да је тако било и остало све до XIX века, кад су лазарони постепено губили првобитну важност и снагу постајући театрални елемент амбијента што привлачи пажњу путописаца. Отуда и парадоксалне, сликовите представе о магичном граду „сунца и мора, Везува, Помпеје и лазарона“.

Закључак

Имајући у виду све досад написано, можемо закључити да су домаћи и страни путописци који су боравили у Напуљу од друге половине XVIII века успели да створе мит о лазаронима: кад год се у њиховим књижевним остварењима поведе прича о „чудним и дивљим“ становницима Напуља, нестварни елементи надјачавају стварне, а непроверене гласине замагљују истину. Афирмисање својеврсне путописне традиције фаворизовало је, између осталог, стварање две групе слика о лазаронима, од којих су једне малобројне и историјске,

²⁶ Фердинандо IV (1751–1825), краљ Напуља од 1759. до 1799. затим од 1799. до 1806, а од 1816. краљ Две Сицилије.

а друге многобројне и литерарне. Премда су историјске слике заиста сурове, оне су свакако засноване на чињеницама: Напуљ је у XVII и XVIII веку био пренасељен град с мноштвом друштвених, економских, урбанистичких и хигијенских проблема, али је свакако привлачио људе из околних места, што је резултирало стварањем проблематичног плебса чију су авангарду чинили управо лазарони.

Кад је реч о литерарним сликама о лазаронима, оне су, уз ретке изузетке,²⁷ негативне, било да их представљају као криминалце, било да их карактеришу као просјакe. После таквих представа, на Напуљ се гледа (и унапред радо прихвата) као „лазаронски град“ у коме безакоње омогућује све оно што није дозвољено у цивилизованом свету, одакле су стизали француски, немачки и енглески племићи. Стога можемо закључити да њихове слике о Напуљу врве од уопштавања и клишетираних представа који одговарају поставкама књижевне имагологије, али не могу да постану меродавни у историјском контексту. Такве представе о Напуљу изгледају површне, засноване су на предрасудама те не узимају у обзир неупитна градска постигнућа у области економије, филозофије и права. Током XIX века се Вико, Ђеновези, Ђаноне и други истакнути представници напуљске средине и даље ретко помињу, а не истичу се ни чињенице да је у Напуљу основана прва катедра за економију (1754), да је у том граду први пут прорадило осветљење на плин и, још 1839. године, саобраћао први воз (Montanelli 2011: 31). Уочавајући неуравнотеженост у судовима о напуљском друштву, морамо заузети критички став и истаћи противречности јер верујемо да историја ни у ком случају није статична, премда не иде увек напред, већ неретко назад, десно или лево. У очима европских путописаца из разматраних епоха, напротив, целокупна напуљска средина остаје искључиво лазаронска без изгледа за рехабилитацију: путници су од друге половине XVIII века глорификовали климу и природу не штедећи на иронији и осудама „дивљака“ који обитавају у Напуљу *као да су они једини становници њоја града*. Напуљска средина пуна театарности и бизарности очито је сматрана занимљивијом и кориснијом зато што је могла да буде непресушан извор необичних догађаја, авантура и усхићења каквих није било нигде другде у оновременој Европи.

Коначно, анализа односа лазарона према властима показала је да се њихова улога постепено мењала: током XVIII века они све више постају центар моћи, што је држава радо прихватала јер су власти њихову привилеговану позицију унутар плебса, стечену насиљем, искористиле као пуки инструмент у служби опстанка или очувања статус квоа. Лазарони су у том поретку отворено подржавали краља добијајући заузврат слободу у свом деловању. Управо је та размена између лазарона и власти, утемељена на старом римском принци-

27 Сетимо се, на пример, Александра Диме Оца, који је тврдио да лазарон „није лопов него освајач“ (Dumas 2004: 107).

пу – *do ut des*, кључ за разумевање лазаронског питања и збивања у напуљском друштву од друге половине XVIII века до дефинитивног пада бурбонске династије (1861). Промена у улози лазарона догодила се тек након пада Напуљске републике (1799): тада је редукована буржоазија, десеткована у контрареволуционарној репресији и успела да наметне нови вид цивилизације – *најолићансџиво*. Била је то својеврсна „друштвена понуда“, измишљена традиција о сунчаном, веселом и опет лазаронском Напуљу песме и осећања, који је заменио *илеменијџи Најуљ* науке и филозофије из XVIII века. Лазаронима је сада пружена прилика да зараду остварују у ленствовању, да животаре за *ранет et circenses*, за питорескне моменте једног пошто-пото „веселог живота“: држава није показала нарочиту жељу да се бави њима остављајући им одрешене руке у њиховим илегалним (или, у најбољем случају, полулегалним) пословима који ће касније довести до формирања каморе, како потврђује Ла Каприја (La Caprija 2009: 94–95). Уверени смо да је то био суштински заокрет у напуљској историји: тако је настао „Напуљ лазарона и макарона“ који испуњава странице готово сваког путописа о том граду све до Првог светског рата.

ЛИТЕРАТУРА

- Његош, Петар Петровић. „У Риму и Напуљу.“ *Избор српској џуђџојџиса*. Ур. Бошко Новаковић. Нови Сад: Матица српска, 1961. 50–54.
- Павловић, Милорад. *Најуљске шеђџџе*. Београд: Српска књижевна задруга, 1911.
- Црњански, Милош. *Код Хијерборејаца 1*. Београд: Штампар Макарије, 2008.
- Addison, Joseph. *Remarks on Several Parts of Italy* (The Second Edition). London: J. Tonson, 1718.
- Acton, Harold. *I Borboni di Napoli (1734–1825)*. Milano: Aldo Martello, 1960.
- Brilli, Attilio. *Un paese di romantici briganti. Gli italiani nell’immaginario del Grand Tour*. Bologna: Il Mulino, 2003.
- Burnet, Gilbert. *Voyage de Suisse, d’Italie, et de quelques endroits d’Allemagne & de France, fait és années 1885 [sic = 1685], & 1686*. Rotterdam: Chez Abraham Acher, 1690.
- Cobbett, James Paul. *Journal of a Tour in Italy and Also in Part of France and Switzerland*. London: Bolt–Court, 1830.
- Croce, Benedetto. *Un paradiso abitato da diavoli*. Milano: Adelphi, 2009.
- Vasi, Marien. *A New Picture of Naples and its Environs; In the Form of an Itinerary*. London: Samuel Leigh, 1820.
- Devoto, Giacomo e Gian Carlo Oli. *Vocabolario della lingua italiana*. Firenze: Le Monnier, 1979.

- De Nicola, Carlo. *Diario napoletano 1798–1825* (Volume I). Napoli: Società Napoletana di Storia Patria, 1906.
- De Sanctis Ricciardone, Paola. *Il tipografo celeste. Il gioco del lotto tra letteratura e demagogia nell'Italia dell'Ottocento e oltre*. Bari: Dedalo, 1987.
- Dickens, Charles. *Pictures from Italy*. London: Bradbury & Evans, 1846.
- Dumas, Alexandre. *Il Corricolo*. Napoli: Colonnese, 2004.
- Diccionario de la lengua castellana (Quarta Edicion)*. Madrid: Joaquin Ibarra, 1780.
- Galanti, Giuseppe Maria. *Breve descrizione della città di Napoli e del suo contorno*. Napoli: Presso li Soci del gabinetto letterario, 1792.
- Giachery, Gianluca. *Ritratto dell'intellettuale da esiliato. Edward Said e l'educazione critica del pensiero*, 2022. <https://encp.unibo.it/article/view/13571/14154>. 8. 7. 2022.
- Giglioli, H. D. Constance. *Naples in 1799*. London: John Murray, 1903.
- Granito, Angelo. *Diario* (Volume III). Napoli: Nobile, 1854. Evelyn, John. *John Evelyn in Naples 1645*. Edited by H. Maynard Smith. Oxford: Blackwell, 1914.
- Johnston, Robert Matteson. *The Napoleonic Empire in Southern Italy and the Rise of the Secret Societies* (Volume I). London: Macmillan, 1904.
- La Capria, Raffaele. *Napoli*. Milano: Mondadori, 2009.
- Lauria, Giuseppe Aurelio. *Napoli nella fine del XVIII secolo*. Napoli: Avallo-
ne, 1877.
- Lyman, Theodore. *The Political State of Italy*. Boston: Wells and Lilly, 1820.
- Mayer, Karl August. *Vita popolare a Napoli nell'età romantica*. Bari: Laterza, 1948.
- Marulli, Gennaro. *Ragguagli storici sul Regno delle Due Sicilie dall'epoca della Francese rivolta fino al 1815* (Volume I). Napoli: Jaccarino, 1844.
- Masuccio Salernitano. *Il Novellino* (a cura di Luigi Settembrini). Napoli: Mo-
rano, 1874.
- Montanelli, Indro. *L'Italia del Risorgimento, 1831–1861*. Vol. VIII. Milano: Rizzoli, 2011.
- Montesquieu, Charles Louis de Secondat. *Voyages*. Bordeaux: Imprimerie G. Gounouilhou, 1894.
- Oliva, Gianni. *Un regno che è stato grande*. Milano: Mondadori, 2013.
- Prossomariti, Sara. *I signori di Napoli*. Roma: Newton & Compton, 2014.
- Rea, Domenico. *Le due Napoli*. Napoli: Edi.Me Gruppo Editori Campani, 1996.
- Richter, Dieter. *Napoli cosmopolita*. Napoli: Electa, 2002.
- Rosi, Massimo. *Napoli entro e fuori le mura*. Roma: Newton & Compton, 2003.
- Rot, Klaus. *Slike u glavama*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2000.
- Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin Books, 2003.
- Serao, Matilde. *Il paese di cuccagna*. Milano: Treves, 1891.

- Sharp, Samuel. *Letters from Italy: Describing the Customs and the Manners of That Country in the Years 1765 and 1766*. London: R. Cave, 1766.
- Tasso, Torquato. *Intrichi d'amore*. Venezia: G. B. Ciotti, 1603.
- Venturi, Franco. „1674. Napoli nell'anno della fame.“ *Rivista Storica Italiana* LXXXV.2 (1973): 394–472.

Mario Liguori

*The Lazzaroni Between History and Myth: An Analysis of
a Peculiar Topic in Travelogues About Naples*

Summary

In this paper, we will deal with the “Lazzaroni phenomenon”, which became an unavoidable topic in European travelogues about Naples since the second half of the 18th century. Although almost everything related to the so-called Lazzaroni is controversial – from names and origins to their way of life, habits, and their social role – domestic and foreign travel writers managed to create a myth about them. In their case, literary images prevail over the historical ones: whenever the story of the famous Lazzaroni is told, it turns out that it is difficult to separate real elements from the unreal, facts from fiction, history from myth. Starting from travelogues about the Lazzaroni, our goal is to establish the extent to which literary elements differ significantly from historical ones. We will pay special attention to the relationship of the Lazzaroni with the rulers that changed in Naples over the centuries, while this Mediterranean city experienced social, economic and cultural changes.

Keywords: Lazzaroni, Naples, history, myth, Italy, travelogue, Mediterranean, stereotype, prejudice

Примљен: 6. 2. 2021.

Прихваћен: 1. 9. 2022.

Одјек религиозно-националне библиотеке Свечаник

Упркос разноврсним издањима, издаваштво Свечаника имало је противнике (Спасовић 2002: 253). Били су то представници појединих удружења из Минхена, који су протестовали. Замерали су минхенском пароху што не могу одлучујуће да утичу на црквени живот СПЦ у том граду а да истовремено не буду активни верници. Сматрали су да им чињеница да су чланови или вође појединих клубова, који су најчешће били национално усмерени, омогућава посебан или виши статус при СПЦ, што прота Алекса није дозвољавао. Неретко су очекивали да се Црквена општина у главном граду Баварске подреди клубовима или удружењима, што је представљало апсурд. Чак су се и жалили ССЦ, што је минхенски парох поменуо у извештају Патерсону. Из ове швајцарске институције долазили су, контролисали и уверавали се у супротно од тврдњи „клеветника и денунцијаната“, како их је окарактерисао минхенски парох, који је закључио да је његов „углед порастао у важним и угледним круговима благодарећи тим клеветама јер проверавањем и прегледима установљено је једно друго стање у цркви и парохији а не онако како су клеветници приказивали“ (АСПЦМ, писмо Тодоровића Милану Раковићу 18. фебруара 1961).

Ни у неким другим црквеним општинама у дијаспори није владао другачији однос према минхенском издавачком подухвату. Само су појединци подржавали Свечаник. Истовремено, један број свештенослужитеља СПЦ у Америци био је неповерљив и ускраћивао је подршку. Ово је чињено из идеолошких разлога јер поједини клирици нису могли оцу Алекси да опросте што је био свештеник при СДК. Посебну опозицију поменуо је у писму некадашњем минхенском ђакону а касније пароху Миодрагу Мији Ђурићу, из Лакаване, у САД:

... мој долазак у Минхен узнемирио је и мобилисао нарочито бивше Србијанске четнике и све заклете противнике Збора. Њима је из 'позадине' Архијерејски заменик [односи се на оснабрчког пароха Милана Јовановића – *ауџ. найом.*] давао инструкције. Брзо су почели да се сврставају у један фронт, да се против мене боре и да ми чине пакости сваке врсте (Тодоровић 1968: 44).

Из овог дописа сазнаје се и да је заменик епископа СПЦ за Немачку, поменути прота Јовановић, био индиферентан према Свечаниковом делима, иако је патријарха српског Германа обавестио 1963. године о значајним донетима и корисности минхенског издаваштва.¹

Може се констатовати да је уредник Свечаника имао малу и незнатну подршку из иностранства због (упитног) тумачења његове улоге у Другом светском рату. Ипак, занемарена је вишеструка корист књига које су одштапане у Минхену. Дела нису имала политички предзнак, нити су обрађивала спорне политичке теме или компликоване идеолошке односе у међуратном периоду, као и учешће десно оријентисаних Срба и Југословена на различитим странама, од 1941. до 1945. године. Клеветање проте Алексе и одбацивање Свечаникових издања, које је чинио један број Срба претежно у САД, поједини свештеници, а на крају и сам владика Дионисије Миливојевић, који је подлегао нетачним тврдњама против минхенског пароха, били су непримерени, штетни и бескорисни потези.² Штавише, поједини од њих уопште нису узели у обзир резултате дводеценијског рада, који свакако нису били ни неприметни ни занемариви. Уосталом, они нису били рукоположени нити постављени да воде црквене општине да би кажњавали поједине колеге или саслужитеље, односно прећуткивали и одбацивали ретка дела с верском или патриотском тематиком (посебно у том историјском тренутку).

Ипак, минхенско трудбеништво утицало је на заинтересоване читаоце у расејању, о чему је Ракић закључио:

Српска црква у иностранству показује велику ревност у учвршћењу Православља међу својим верницима путем књиге. Многи православци су се нашли у расејању, удаљени од својих богомоља, те је књига постала једини начин њиховог оплемењивања и узрастања у православном духу (Ракић 1971: 307).

Социјалистички режим у Југославији будно је пратио издаваштво Свечаника које је сматрао непријатељским.³ Др Радмила Радић утврдила је следеће: „Делатност реакционарних свештени-

1 АСПЦКП, Фонд: Персонални предмет О. Алекса Тодоровић, акт 287/63 архијерејског заменика за Немачку протојереја Милана Љ. Јовановића од 10.10.1963. За предано свештеничко служење СПЦ, као и трудољубље у издаваштву Свечаника, Свети архијерејски синод је на предлог поглавара СПЦ на својој седници од 22.10.1963. године (бр. 3247/зап. 517) доделио протојереју Алекси Тодоровићу одликовање – *йраво ношења найрсној крсти*. Првопрестолник СПЦ записао је следећу реченицу: „Протојереј Алекса Тодоровић са успехом годинама уређује религиозну библиотеку ‘Свечаник’, која много доприноси ширењу верске свести у Диаспори“. Записник је потписао владика рашко-призренски Павле Стојчевић, потоњи патријарх српски Павле (1914–2009).

2 О овоме је владика Николај обавестио проту Алексу у више наврата, нпр. у већ поменутом писму на празник Мироносица 1953. године.

3 Закључак је изведен на основу документације пронађене у Архиву Југославије (АЈ), Фонд: Савезна комисија за верске послове, 144-1-1.

ка и епископа у емиграцији контролисана је преко Министарства иностраних послова ФНРЈ и обавештајних органа УДБ-е“ (Радић 2002: 369). Др Вељко Ђурић Мишина истакао је:

У Министарству иностраних послова постојао је Одсек за емиграцију који је пратио, између осталог, рад црквено-школских општина Српске православне цркве у иностранству. [...] Највише проблема имао је са свештеником Алексом Тодоровићем из Минхена (Ђурић 2002: 1396).

Из истраживања проф. Душана Петровића, ректора Богословије у Сремским Карловцима у пензији, може се установити да се у написима о СПЦ у времену објављивања Свечаника та чињеница у ФНРЈ/СФРЈ уопште није помињала у јавности (упоредити: Петровић 2016). Та пракса је највероватније спровођена да се не би рекламирало или популарисало издаваштво СПЦ у расејању. Заправо, изостанак негативних или критичких прилога, помињањем макар и констатације о појави оваквог издаваштва при СПЦ, може се протумачити жељом да се негативистичким или карикатуралним писањем ипак не пробуди макар и најмања радозналост за верска питања, односно улогу СПЦ и њене активности у иностранству, а посебно у Минхену. О односу југословенске власти према књигама верске садржине из иностранства илустративно говори и следећи податак:

Почетком педесетих година у Југославију је почео да пристиже велики број пошиљки верских књига, од разних верских организација у иностранству. Пошиљке су пристизале у виду поклона. Државни органи су сматрали да је „политичка штета од те литературе велика“ и настојали су на све могуће начине да отежају дотур тих књига. Из разлога политичког опортунитета, нису формално устајали против дозволе увоза, али су на крају увели царине на ове публикације (Радић 2002: 256).

Међутим, за библиотеку Свечаника (про)чуло се у ФНРЈ након штампања књиге оца Јустина Поповића *Философске урвине* 1957. године. Предговор овом делу написао је проф. Слијепчевић (1957: 5–8).⁴ Јањић сматра да је ова књига

постала тајни бестселер православних српских интелектуалаца и први знак обнове наше богословске мисли. Данас је тешко разумети, а вредно би било забележити, да је уношење те књиге у тадашњу Југославију било кажњиво, тако да се она читала као посебно опасно антикомунистичко штиво (Јањић 2015: 142).

4 У мејлу аутору рада 8.6.2018, владика Атанасије Јевтић истакао је: „Слијепчевићев текст у *Урвинама* више говори о њему, него о о. Јустину. Мало је људи схватало Светог Аву Јустина. Један од њих је био Свети Николај [Велимировић].“ Слијепчевићу је отац Јустин предавао у Богословији у Призрену Свето писмо Новога завета и немачки језик, а био му је и васпитач. У међуратном периоду сарађивали су у издавању часописа *Хришћанска мисао*, који је Слијепчевић уређивао.

Истовремено, благодатноинтелектуални импулс пренео се и на младе душе у социјалистичкој Југославији. Стога је умесно пренети запажање и сећање епископа проф. др Иринеја Буловића:

У своје време сам, – колико се сада, после толико деценија, присећам, – у готово дечачким данима, као гимназијалац у Сомбору, био у прилици да први пут у животу прочитам било какав текст из пера оца Јустина Поповића. У то време то није било нимало једноставно. Његови текстови углавном су били штампани у Минхену, у познатој библиотеци 'Свечаник', али овде, у време идеолошког монопола тадашње једине владајуће партије, није их било могуће набавити, а и ако би их неко читао, то се сматрало актом субверзије против државе. Ја се сећам да ми је неко био дао на читање збирку његових чланака и расправа, вероватно *Философске урвине*. Ни до дана данашњег не заборављам тај утисак, ту потресеност коју сам осећао, са једне стране због лепоте и оригиналности његовог језика, његовог нарочитог начина изражавања, а са друге стране, због дубине мисли и снажних духовних и богословских порука које тада нисам у потпуности ни разумевао (Буловић 2015: 20–21).

Мила Јанковић⁵ је већ 1997. године за ову едицију констатовала „да ће остати трајно забележена у историји српског хришћанског издаваштва“ (Јанковић 1997: 156). Протојереј-ставрофор Зоран Андрић назвао ју је „каријатидом српске духовности у дијаспори“, наводећи да Свечаник

већ семантичким корењем програмски обједињује светост и светлост у ентитет који је постао историјска и метаисторијска парадигма духовног надахнућа и богословско-литерарне свести Срба у расејању. Временски лук излажења „Свечаника“ – готово три деценије – континуитет прегнућа и аскетска преданост његових посленика чини ову едицију јединственом у свеколиком писаном парадозису српске дијаспоре (Андрић 1997: 85–86).

Он ауторе чија су дела штампана у овој религиозној библиотеци сврстава у *monumenta serbiae*, закључивши:

На домостројној синергији епископа др Николаја Велимировића и протојереја Алексе Тодоровића леже темељи 'Свечаника'. Први је алфа његовог настанка, други је омега његовог постојања илити симбиотичка конвергенција дива духа и дива воље (Андрић 1997: 85–86).

Престанак издавачке делатности Свечаника

Почетком седамдесетих година 20. века, отац Алекса почео је да размишља о престанку излажења календара. Ипак, тај наум поделио је са својим пријатељима и сарадницима из ЦО у Минхену, однос-

⁵ Мила Јанковић је ћерка књижевника Борислава Михајловића Михиза, односно супруга Милана Јанковића, некадашњег председника ЦО Минхен.

но није самовољно одлучивао о томе. На ово упућује његово писмо послато у Диселдорф 28.1.1972. свештенику Добривоју Ђилерџићу.⁶

При одлуци сам да обуставим даље штампање календара СВЕЧАНИК. Влајко⁷, Ђоко⁸ и други ме одвраћају од те одлуке и моле да се продужи штампање. Видећу како ће бити на седници Епарх. Савета у Лондону. Свакако ће бити речи и о календару, па ћу се тада дефинитивно одлучити (АСПЦМ, Фонд пароксија 1971–1972).

Отац Алекса желео је да најпре саслуша шта о овом науму мисли његов надлежни епископ, браћа свештенослужитељи, као и сарадници, па је намеравао да тек онда донесе одлуку. У истом писму истакао је и да Најдановић⁹ очекује да у Свечанику објави дело *Три српска великана*¹⁰, премда уредник није сигуран да ли је ово изводљиво. Ипак, књига је одштампана 1975. године. Ово је уједно и последње штампано издање минхенске религиозно-националне библиотеке. Последњи календар с верском читанком одштампан је за 1972. годину. Стога је могуће закључити да је минхенски парох решио, након свих мишљења које је саслушао, да обустави штампање календара с верском читанком.

Требало би имати у виду и да је у поменутом периоду владика Лаврентије седиште тадашње Епархије западноевропске и аустралијске пребацио из Лондона у Диселдорф, 1972. године. Већ следеће године епархија је названа западноевропска. Ово је подразумевало да се епископ Лаврентије у потпуности предао служењу просторно мање епархије и да је ређе путовао. Доказ написаног јесте и чињеница да је убрзо по преласку у Диселдорф започео велики корак – епархијско издаваштво. Купљена је штампарија и оформљена је издавачка кућа. Потом се приступило припреми капиталног издања

6 Ђилерџић (1920–1995) је завршио гимназију у Краљеву и уписао Богословију у Призрену. Био је добровољац Петог добровољачког пука СДК. Оженио се Немцом Маријане са којим је добио троје деце: Петра, Веру и Андрију. Био је парох у Лингену, Оснабрику и Диселдорфу.

7 Проф. Влајко Влаховић (1908–1992) предавао је у Богословијама у Битољу и на Цетињу. Један је од плодних емигрантских писаца који је живео и радио у Минхену, а спада у ретке који су се вратили у Југославију након вишестепенијског изгнанства. Умро је и сахрањен у Црној Гори.

8 Проф. др Ђоко Слијепчевић (1908–1993), научник и историчар цркве, матурирао је у Богословији у Призрену, дипломирао и докторирао на ПБФ у Београду. Због своје политичке улоге у међуратном периоду и рада у корист окупатора послератни режим прогласио га је за „ратног злочинца“ у Југославији 1945. године. Емигрирао је и остатак живота провео најпре у Швајцарској, а затим у Немачкој. Објавио је велики број чланака и књига. Његово најпознатије дело је *Историја Српске православне цркве* у три тома.

9 Димитрије Најдановић (1897–1986) био је у међуратном периоду универзитетски професор, а после Другог светског рата емигрантски свештеник, најпре у Енглеској, а потом и у Америци.

10 У питању су Његош, Ђура Јакшић и владика Николај.

– *Сабраних дела* владике Николаја Велимировића, која су први пут тада прикупљена, обједињена и штампана у 12 томова, након више од 20 година после смрти овог архијереја (Велимировић 1976–1986).

Према мишљењу аутора рада, отац Алекса, који је увек био одан и веран мајци цркви – Патријаршији СПЦ у Београду, као и Епархији СПЦ у Немачкој – што потврђују и бројни дописи у АСПЦМ као и у АСПЦКП, а што је у свом мејлу назначио и владика Лаврентије, одлучио је да препусти млађима вођење обимнијих издавачких делатности. Уосталом, када је одштампана последња књига едиције којом је успешно руководио, он је имао 76 година.

Током трајања религиозно-националне библиотеке одштампана су 22 годишња црквена *Календара са верском чишанком*, 27 књига, један билтен и 20 листова *Светиа Србија, њоздрав Свечаника*. Тираж свих издања био је најмање 250.000. Ово је број који се може израчунати са сигурношћу на основу следећих параметара. Сваки календар имао је тираж од 5.000, књиге су биле штампане по 1.000, 1.500 или 2.000 примерака (поједине су имале друго издање, нпр. *Жетиве Господње*), лист *Светиа Србија, њоздрав Свечаника* по 5.000, а објављено је 20 бројева. Број који је наведен је неупитан, а претпоставка аутора рада јесте да је одштампано више од 300.000 примерака Свечаникових дела. Хипотеза је заснована на архивским документима, који се налазе у АСПЦМ. Прегледањем свих аката о Свечанику, као и свих писама у којима се ова едиција помиње, дошло се до наведеног обима тиража.¹¹

Закључак

После завршетка Другог светског рата, упркос тешким животним околностима у разрушеној Немачкој, покренут је парохијски живот Црквене општине Српске православне цркве у Минхену. Убрзо је започето и парохијско издаваштво, превасходно духовног и националног садржаја. Уопштено, оно би могло да буде подељено на два периода:

– први, од 1945. до 1950, који карактерише почетно стваралаштво, односно конституисање организованог верског живота, од чега је издаваштво часописа *Живой и рад* само један део;

– други, од 1950. до 1980, који одликује уредан парохијски поредак, који је предводио једини свештеник у главном граду Баварске – прота Алекса. Врхунац његовог мисионарског рада представља руковођење српском православном религиозно-националном библиотеком Свечаника, највећом такве врсте у тадашњем свету.

¹¹ Занимљиво је да се у библиотеци ЦО Минхен не налази ниједан обједињен комплет издања библиотеке Свечаник – нити књига, нити календара, нити билтен, као ниједан примерак листа *Светиа Србија, њоздрав Свечаника* већ само неколико књига и календара.

Иако су били притиснути немаштином, Срби су се организовали и штампали лист *Живої и рад*. Приметно је да су водећу улогу у уређивању имали интелектуалци, односно професори и доктори појединих научних области. И из данашње перспективе може се констатовати висок ниво радова који су објављени у поменутом часопису. Ово сведочи о постигнутом значајном и завидном интелектуалном и верском нивоу. Кад се узме у обзир да је прота Алекса још 1953. указивао на „велику оскудицу у богословској литератури“, онда се свакако може закључити и важност и корист објављивања четири броја листа *Живої и рад* још током 1947–1948. године. Премда су аутори исказивали своје неслагање с новим друштвено-политичким уређењем у Југославији, ипак у наведеном часопису није било (идеолошких) расправа оних који су током Другог светског рата припадали различитим странама. Паралелно су објављивали они који су били блиски ЈНП Збор или ЈВуО.

Доласком протојереја Алексе Тодоровића на место пароха СПЦ у Минхену 1950. године, започело се с редовним богослужењима, облажењем бројних Срба смештених по логорима за расељена лица, прецизним и уредним вођењем архиве Црквене општине, сарадњом с немачким државним институцијама и међународним организацијама. Против недостатка писане речи, који је констатовао, прота Алекса борио се активно и предано. Био је подржан духовним и очинским старањем владике Николаја, с којим је посвећено основао и водио религиозно-националну библиотеку Свечаник. Ова едиција издржавала се новцем који је прибавио изгнани епископ жички, као и добровољним прилозима оних који су добили књиге, календаре с верским поукама и друга гласила. Након упокојења владике Николаја, отац Алекса старао се и о финансијама. Све набројано указује на превасходну мисионарску страну овог издавачког подухвата. Стога се с правом може закључити да је појава Свечаника одиграла изузетно велику верску, националну, мисионарску, образовну, културолошку и просветитељску улогу, посебно у периоду у коме се ничему сличном није поклањала пажња нити у отаџбини нити у расејању. Верска добит огледа се у храњењу душа и интелекта свих оних који су осећали духовну глад и жеђ у емиграцији, али и у социјалистичкој Југославији. Национално оснажење, па у неку руку и отржењење – које ће, додуше, уследити тек након неколико деценија – било је потпомогнуто и издањима поменуте едиције. Док је у Југославији било примарно социјалистичко идеолошко усмерење, које су поједини научници пронашли чак и у омладинском *Полиџикином забавнику* од 1952. до 1991. године (Јаџетовић 2007), а неки су, штавише, педесетих година емигрирали упркос неспорној стручности – попут светски познатог и признатог експерта за класичну филологију полиглоте Мирослава С. Марковића (Пантелић 2016), у готово истом временском периоду прота Алекса покренуо је 1952. и

усмерио издаваштво СПЦ ка претежно црквеним и националним темама, превођењу, као и давању прилике појединим школованим и мериторним (а мало познатим или заборављеним) српским писцима и ствараоцима да се огласе или објаве своја књижевноуметничка или стручна дела. Чак се усудио да проговори и о *српском њишњању*, које у Југославији није смело да буде поменуто, нити да буде елаборирано, па ни деценијама после објављеног првог Свечаниковог дела из 1952.

Издаваштво Свечаника може се поделити на два периода:

– првобитни, који је одликовала кључна петогодишња подршка владице Николаја;

– наредни, у коме је прота Алекса од 1956. до 1975. године сам руководио целокупном едицијом.

Издања Свечаника оставила су трага у дијаспори. Стога се с правом може закључити да је штампање периодике СПЦ у послератном Минхену био својеврстан подвиг, с једне стране, због изузетно тешких материјалних услова у првим послератним деценијама, а с друге, због великог неразумевања бројних чинилаца – у иностранству, као и перманентном игнорисању и забрани појаве помињаних наслова у ФНРЈ/СФРЈ. Зато је умесно додати да је едиција прешла трновит пут, од игнорисања, преко дисквалификације, до афирмације.

Рад представља реконструкцију настанка и издаваштва периодике Срба у послератном Минхену. Ово није било нимало једноставно због чињенице да у Библиотеци СПЦ у главном граду Баварске нема највећег броја књига и часописа које је ова ЦО штампала и издавала дуги низ деценија. Истраживање је трајало дуже од четири године. Пописане су књиге, часописи, листови и билтени који су пронађени и сакупљени у Немачкој, на Светој Гори и у Србији, а потом и анализирани. Бројне примерке периодике не поседују ни Народна библиотека Србије, ни Матица српска, ни Библиотека Српске академије наука и уметности, ни Библиотека Православног богословског факултета Универзитета у Београду, ни Патријаршијска библиотека (централна библиотека СПЦ). Изјаве и сведочанства, која су допринела изради ретроспективе пружили су ретки живи познаваоци, сведоци или непосредни учесници настајања заграничне црквене периодике, као и културно-политичких прилика у којима се ова делатност одвијала.

Преглед црквене штампе настале у Минхену од 1945. до 1980. значајан је из неколико разлога. Пре свега, досад није пронађен ниједан објављен научни рад о овом плодном издаваштву Срба у послератној Немачкој. Релевантност теме јесте у томе да се после неколико деценија може приказати *шита* су и *како* радили Срби у Баварској након Другог светског рата. Временска дистанца омогућава објективно сагледавање и валоризацију. Загранична публицистика која је одштампана у при-

лично обимном тиражу, чак и из данашње перспективе, ипак указује на социјални ангажман и присутност у културном миљеу Немачке, и то управо кроз појаву и објављивање листова, билтена, весника, часописа и књига.

Тема је релевантна и актуелна јер представља приказивање целокупног издаваштва које нико никад није промовисао нити приказао у Србији, ни у времену настанка, али ни касније, осим у спорадичном помињању и то углавном у контексту стваралаштва политичких емиграната, дисидената, заграничних стваралаца или антикомуниста. Највећи број дела настао је у (превеликој) тишини, готово у тајности. Због тога су и сама та дела, као и поједини њихови аутори, остали мање-више непознати. Сада је први пут урађен основни приказ, кроз попис, кратку историју настајања и преглед садржаја дела заграничног Српства у послератној Немачкој. У раду је пружен пресек настајања публикација које је започето пре око 70 година, а престало пре отприлике пола века. Тиме је, на неки начин, скинута сенка с једног дела доприноса СПЦ евангелизацији верника у дијаспори, и малим делом у отаџбини. О неком обимнијем просвећивању не може бити речи, премда резултати једног епископа који је надгледао и једног свештеника који је руководио издаваштвом никако не могу бити окарактерисани као успутни или безначајни. Наведена црквена периодика није била само реликт прошлости већ и семе које је изникло и процветало у периоду напуштања социјалистичког самоуправљања и другачијег формирања и успостављања Србије у периоду распада Југославије. Едиција Свечаника може се оценити као културно добро из кога су касније изникла другачија сагледавања цркве и њене улоге, од оне често деценијама поједностављиване као „опијум за народ“, истовремено третиране као „назадне“, „заостале“ и „клеро-фашистичке“. У том контексту, појава, значење и улога Свечаника завређују да буду признати као својеврстан феномен у времену настанка, које је одликовало идеолошко једноумље, тоталитаризам, као и искривљена стварност која је фабрикована и приказивана у СФРЈ. Док је термин *српски* био избегаван, неретко и непожељан, *хришћански* негативно конотиран, а *православан/црквен* омражен и презрен – што су биле одлике тадашњег југословенског друштва – Свечаник јесте био део феноменологије српске културе и стваралаштва у иностранству, и то као једна сасвим оригинална и атипична појава. Доказ написаног јесте чињеница да су се минхенски наслови нашли у српским библиотекама тек много деценија после њиховог штампања.

Одабир, али и садржаји бројних књига упућују на то да се против безбожништва владика Николај и отац Алекса нису (руко)водили мржњом према комунизму, окорелим партијским функционерима који су починили и организовали бројне послератне вансудске прогоне, злочине и (масовне) ликвидације већ објављивањем теза и књижев-

них дела која су упућивала на другачији угао посматрања, односно тумачења религије и нације у Југославији у другој половини 20. века. Игнорисање, одбацивање, клеветање, па и *damnatio memoriae*, нису обеспокојили нити зауставили двојицу стубова црквеног издаваштва. Неодговарајући однос према баштини једне црквене општине у расејању који је имала стручна јавност у ФНРЈ/СФРЈ, нажалост, није био изузетак. Занемаривани су и други стваралачки напори и резултати настајали при СПЦ у страним државама или на другим континентима, почев од објављивања *Сабраних дела владике Николаја* у Диселдорфу, преко књига објављених у Америци и Аустралији, периодике редовно публиковане у Хиландару, па све до тротомне *Домаћинке Православне цркве* оца Јустина Поповића. Једноставно, били су прећутани, непожељни и непостојећи, иако су настајали и развијали се.

Упркос карактеристици проте Алексе коју је проф. Јеротић поменуо – да је „био антикомуниста од главе до пете“ – уочено је да је овај клирик СПЦ био погружен у светотајински живот цркве, а истовремено лишен злобе или непријатељства према поретку који је неколико деценија владао у његовој отаџбини и који је поменутој верској заједници нанео огромне патње и штете. Заправо, он му се супротставио на један академски и стваралачки начин – издавањем књига и листова, односно пружањем другачије слике и другачијег погледа и на свет и на живот, а у крајњој линији и на идеолошко посматрање стварности. Тим начином пружио је читаоцима прилику да се упознају са широким спектром тема: богословским достигнућима (Борчић 1962), изучавањем Библије (Шаф 1953, Ђордани 1960, *Псалтир* усклађен с његовим читањем на православним богослужењима 1955, Најдановић 1965), тумачењем етике (Спекторски 1953), мишљењем и ставовима прогнаних клирика или дисидената о појединим црквеним (Велимировић 1952, 1953 и Поповић 1953), односно културолошким темама (Вишеславцев и Иљин 1955), као и о положају православља у Југославији (Велимировић 1953, Слијепчевић 1959 и Костић 1961). Чак је и за најмлађе припремљено дело *Божјиња читанка* (Тодоровић 1967).¹²

На основу свега набројаног, Свечаник се с правом може окарактерисати као највреднији домет у издавачкој делатности једне црквене општине СПЦ у целокупном расејању у другој половини 20. века. То је постигнуто изузетном преданошћу владике Николаја и проте Алексе упркос постојању две битне чињенице. Прва би била велико неразумевање и отпор појединих клирика из дијаспоре, од којих се с правом могло очекивати да подрже српско православно

12 Писац, тада потписан иницијалима (М. Т. 1967), једини је од аутора Свечаника који је књигу написао још септембра 1958. у тадашњој Југославији, што је свакако представљало вишеструк ризик. Био је то син проте Алексе, проф. Младомир Тодоровић, касније ректор Богословије у Сремским Карловцима. Дела сличног карактера тада није било ни у отаџбини ни у дијаспори.

црквено издаваштво, што се није догодило. Друга – перманентно опструирање и маргинализовање из Југославије, у којој су се и 1986. као опасно штиво одузимала поједина дела одштампана у иностранству, од којих је субверзивно било чак и *Чика Јова српској деци* (Јовановић 1899) књижевника Јована Јовановића Змаја, преминулог давне 1904. године.

Захвалност

Аутор изражава посебну благодарност за несебичну вишегодишњу подршку приликом израде овог рада Његовој Светости блаженопочившем патријарху српском господину Иринеју Гавриловићу, Његовом Преосвештенству владици бачком господину проф. др Иринеју Буловићу и господину Чаславу Тодоровићу.

ИЗВОРИ

Необјављени архивски извори

- Алекса Тодоровић, писмо протојереју Миодрагу Ђурићу, 28. март 1968, Лични фонд Немање Андријашевића, Минхен, Савезна Република Немачка.
- Архив Ђока Слијепчевића, Оснабрик, Савезна Република Немачка.
- Архив Југославије, Београд, Фонд: Савезна комисија за верске послове, 144-1-1.
- Архив Патријаршије, Кабинет Патријарха српског, Фондови: „Дијаспора 1. Ц.О. Минхен, 2. о. Алекса Тодоровић (персонални предмет)“; „Персонални предмет О. Алекса Тодоровић“; „Дијаспора, посете Дијаспори“; „Посета Дијаспори у Европи Њ. Пр. Еп. Др. Саве 1963“.
- Архив Српске православне цркве, Црквена општина у Минхену, Савезна Република Немачка, Фондови: „Парохија“ и „Благајна“.
- Архив Српске православне цркве, Београд.
- Атанасије Јевтић, мејл послат аутору, 8. 6. 2018.
- Ауторизовани текстови интервјуа са др Љељом Слијепчевић, у поседу аутора. Март 2016 – април 2021.
- Василије Томић, мејл послат аутору, 9. 12. 2016.
- Велимир Петаковић, изјава дата аутору, 19. 10. 2016.
- Владета Јеротић, изјава дата аутору, 9. 9. 2016.
- Градимиr Станић, изјава дата аутору, фебруар 2016.
- Димитрије Калезић, мејл послат аутору, 6. 11. 2017.
- Добривоје Бобан Томић, изјава дата аутору, 14. 9. 2016.
- Драгомир Пантелић, телефонски разговор са аутором, 9. 8. 2016. и 29. 8. 2016.

- Душан Колунџић, мејл послат аутору, 5. 4. 2017.
- Јоанис Тарнанидис, телефонски разговор са аутором, 15. 4. 2019; мејл аутору 17. 7. 2019.
- Јован Павловић Ћиле, потврда о заплењеним књигама, бр.[ој] сл.[ужбено], Секретаријат за внатрешни работи, Граничен премин 'Богородица' (Гевгелија), 24. јул 1986, Архив породице Павловић, Београд.
- Лаврентије Трифуновић, мејл послат аутору, 1. 4. 2017.
- Матеја Матејић, изјава добијена преко Скајпа, 19. 1. 2017. Мејлови послати аутору 28. 1. 2017 и 29. 1. 2017.
- Милан Мића Јанковић, мејл послат аутору, 26. 11. 2016.
- Милутин Вељко, изјаве дате аутору, 11. 4. 2017 и 16. 4. 2017.
- Момир Лечић, изјава дата аутору, 11. 1. 2017.
- Момчило Вуковић Бирчанин – Мумија, *Подијени Срби, њолиџички емигранџи*.
- Никодије Митровић (Ник Мартел), изјава добијена преко Скајпа, 19. 1. 2017.
- Предраг Матејић, мејл послат аутору, 11. 1. 2017.
- Часлав Тодоровић, изјаве дате аутору, 14. и 20. 9. 2016, 24. 2. 2017, 7. и 10. 3. 2018, 6. 12. 2018, 20. 8. 2019, 22. 8. 2019, 29. 8. 2019, 3. 3. 2020, 19. 5. 2021 и 5. 9. 2021.

Објављени архивски извори

- Велимировић, Николај. *Сабрана дела*, I–XII, Диселдорф-Химелстир: Епархија западноевропска, 1976–1986.
- Велимировић, Николај. *Сабрана дела*, XIII. Шабац: Манастир Светог Николаја Соко, 2016. 657–730.

Штампа и периодика

- Билетен Свечаника (Минхен)
 Гласник СПЦ (Београд)
 Живот и рад (Минхен)
 Искра (Минхен)
 Каленић (Крагујевац)
 Света Србија, поздрав Свечаника (Минхен)
 Токови историје (Београд)
- Hereticus (Beograd)

Издања Свечаника

- Блажени и блаженсџива* – др Димитрије Најдановић, професор Универзитета, 1965.

- Бојомоља – *Светѡа Лиѡурѡија, О Молиѡиви, Песме Боју и Роду*, 1956.
- Бојословскии Сборник (Богословскии зборник), на руском, 1954.
- Божѡћна чиѡанка – саставио Младомир Тодоровић, професор бого-
словије, 1967.
- Диван, наука о чудесима – Епископ Николај, 1953.
- Жеѡѡве Госѡодње – Епископ Николај, 1952.
- Жеѡѡве Госѡодње – Епископ Николај, II п опуњено издање, 1953.
- Живоѡѡ Свеѡѡѡа Саве и Свеѡѡѡа Симеона – др Јустин Сп. Поповић, про-
фесор Универзитета, 1962.
- Из срѡискоѡ верскоѡ живоѡѡа – др Лазо М. Костић, 1961.
- Исус Христѡс чудо свеѡѡске исѡѡорије – др Филип Шаф, превео др Јован
Бркић, 1953.
- Једини Човекољубац – Епископ Николај, 1958.
- Касијана, наука о христѡћанском ѡѡјимању ѡубави – Епископ Николај,
1952.
- Кулѡурни ѡуди о кулѡурним ѡроблемима – Борис Петровић Вишеслав-
цев и В. Н. Иљин, с руског превео професор Јован Братић, 1955.
- Павле Аѡѡсѡѡл Мученик – Иђино Ђордани, с талијанског превео про-
тојереј Стеван Простран, 1960.
- Песме Молиѡивене Монаха Тадије – Епископ Николај, 1952.
- Пиѡѡање Македонске ѡравославне цркве у Јуѡославији – др Ђоко Слијеп-
чевић, 1959.
- Породични живоѡѡ код Срба – професор Влајко Влаховић, 1954.
- Први Божји Закон и Рајска Пирамида – Епископ Николај, 1959.
- Православље у Босни и Херцеѡовини – Милорад Павловић (П. М. То-
мић), 1954.
- Псалѡѡир, 1955.
- Релиѡѡозно-фолклорни сѡѡав ѡесника Њеѡѡша – др Лазо М. Костић, 1963.
- Светѡе Тајне – професор Борко Борчић, 1962.
- Свеѡѡосавље као философија живоѡѡа – др Јустин Сп. Поповић, профе-
сор Универзитета, 1953.
- Свечаник календар за 1953. ѡѡдину са Верском Чиѡѡанком.
- Свечаник календар за 1952. ѡѡдину са Верском Чиѡѡанком.
- Свечаник календар за 1954. ѡѡдину са Верском Чиѡѡанком.
- Свечаник календар за 1955. ѡѡдину са Верском Чиѡѡанком.
- Свечаник календар за 1956. ѡѡдину са Верском Чиѡѡанком.
- Свечаник календар за 1957. ѡѡдину са Верском Чиѡѡанком.
- Свечаник календар за 1958. ѡѡдину са Верском Чиѡѡанком.
- Свечаник календар за 1959. ѡѡдину са Верском Чиѡѡанком.
- Свечаник календар за 1960. ѡѡдину са Верском Чиѡѡанком.
- Свечаник календар за 1961. ѡѡдину са Верском Чиѡѡанком.
- Свечаник календар за 1962. ѡѡдину са Верском Чиѡѡанком.
- Свечаник календар за 1963. ѡѡдину са Верском Чиѡѡанком.

- Свечаник календар за 1964. годину са Верском Чийанком.
 Свечаник календар за 1965. годину са Верском Чийанком.
 Свечаник календар за 1966. годину са Верском Чийанком.
 Свечаник календар за 1967. годину са Верском Чийанком.
 Свечаник календар за 1968. годину са Верском Чийанком.
 Свечаник календар за 1969. годину са Верском Чийанком.
 Свечаник календар за 1970. годину са Верском Чийанком.
 Свечаник календар за 1971. годину са Верском Чийанком.
 Свечаник календар за 1972. годину са Верском Чийанком.
 Српска црква српској деци, 1955.
 Три српска великана – протојереј др Димитрије Најдановић, бив. професор универзитета, 1975.
 Философске урвине – др Јустин Сп. Поповић, професор Универзитета, 1957.
 Хришћанска етика – др Евгеније Спекторски, професор Универзитета, превео с руског професор Борко Борчић, 1953.
The Rays of Microcosm (Луча Микрокозма) – Петар Петровић Његош, на енглески превео др Манинг, проф. Колумбија Универзитета, 1953.

ЛИТЕРАТУРА

1945. *Крај или нови почетак?* Тематски зборник радова. Прир. Зоран Јањетовић. Београд: Институт за новију историју Србије, 2016.
- Андрић, Зоран. „Свечаник, или каријатиде српске духовности у дијаспори“. *Споменица њедесет година Српске православне Црквене оштинине у Минхену 1946–1996*. Ур. Владимир Коњикушић. Минхен: Српска православна црква Црквена Општина Минхен, 1997. 86–88.
- Буловић, Иринеј. „Космолошка димензија богословља оца Јустина Поповића“. *Отац Јустин Поповић живи и дело. Зборник са научне скупине*. Ур. Сунчица Денић. Врање: Епархија врањска, 2015. 20–30.
- Буловић, Иринеј. „Пути современног сербског богословља“, *Богословље* 1, Београд (2020): 16.
- Вуковић, Сава. „АРСЕНИЈЕ (Брадваровић) митрополит будимски 1960–1963“. *СРПСКИ ЈЕРАРСИ од деветијо до двадесетијо века*, Сава Вуковић, Београд: Евро, Подгорица: Унирекс, Крагујевац: Каленић, 1996. 37–38.
- Димитријевић, Бојан. *Војска Недићеве Србије. Оружане снаге српске владе 1941–1945*, Београд: Институт за савремену историју, 2011.
- Ђурић, Живојин и Суботић Драган. *Личности српске деснице у 20. веку*, I, Београд: Институт за политичке студије, 2008.
- Ђурић, Вељко Мишина. *Летопис Српске православне цркве 1946–1958. године: време њајријарха Гаврила (1946–1950) и Викентија (1950–1958)*, књига 3. Београд: Српско културно друштво „Зора“, Книн, 2002. 1396.

- Значај библиографије периодаике за истраживање књижевности и културе. Ур. Ђосиф Вукић, Ана и Матовић Весна. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014.
- Јанковић, Мила. „Живот и рад“. *Сјоменица њедесет њодина Српске ѡправославне Црквене оѡшћине у Минхену 1946–1996*. 141–182.
- Јањетовић, Зоран. „Комунизам на кашичицу: идеолошки садржаји у *Политикином забавнику 1952–1991*“, *Токови историје* 4, Београд, (2007): 97–117.
- Јањић, Ђорђе. „Време саблазни и антихриста“. *Оѡац Јустин Пойовић живоѡ и дело. Зборник са научној скуѡа*. 140–176.
- Јовановић, Јован Змај. *Чика Јова српској деци*, Београд: Српска књижевна задруга, 1899.
- Јовановић, Милан. „Организације верског живота у Немачкој за време Другог светског рата“. *Сјоменица зајадно-евројске еѡархије 1969–1984*, Химелстир: Српска православна црква Епархија средњоевропска, 1984. 87–92.
- Јовановић, Слободан. „Слободан Јовановић о ’Животу и раду’“, *Живоѡ и рад* 4, Минхен (1948): 158.
- Калабић, Радован. *Српска емиѡрација (ѡрилози за историју српској иселенишћва 1830–1992)*, Београд: Радован Калабић, 2001.
- Коњѡкушић, Владимир. „Српска православна црквена општина у Минхену“. *Сјоменица њедесет њодина Српске ѡправославне Црквене оѡшћине у Минхену 1946–1996*. 29–73.
- Матејић, Матеја. „Верски живот раселених лица у Немачкој: 1946–1956.“ *Каленић*, 3–6, Крагујевац (1991): 36–37.
- Матејић, Матеја и Карапанѡић, Боривоје. *Са крстѡм у руци и ѡубављу у срци*, Ваљево: Удружење српских добровољаца, 2008.
- Милеуснић, Слободан. „Страдање Арсенија Брэдваревѡића, митрополита Српске православне цркве“, *Гласник СПЦ*, 6, Београд: Свети архијерејски синод (2005): 5.
- Милеуснић, Слободан. „Страдање Арсенија Брэдваревѡића, митрополита Српске православне цркве“, *Гласник СПЦ*, 7, Београд: Свети архијерејски синод (2005): 5.
- М. Н. „Тешкоће Српске цркве у садањој Југославији.“ *Живоѡ и рад*, 1, Минхен: Српска православна црква Црквена општина Минхен (1947): 100–107.
- Митровић, Момчило. *Српска национална часѡ ѡред законом 1945. ѡдине*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2007.
- Митровић, Никодије. *Живоѡ ѡроѡнаника антикомунисте. Истћина о Удбиниц целашима*, Београд: приватно издање писца, 2015.
- Митровић, Р. „Васпитна служба у добровољачким јединицама“. *Зайиси из добровољачке борбе*, II, Минхен: Искра, 1955. 9–14.
- Пантелић, Благоје. „Зашто је Мирослав Марковић морао да оде? Јављања Мирослава С. Марковића из Венецуеле (1955) проф. Милошу Н. Ђурићу“. *Теолошки ѡољеди*, 1, Београд: Свети архијерејски синод (2016): 49–84.

- Пантелић, Драгомир. *Мој љуљ*, Београд: приватно издање писца, 2003.
- Пауновић, Светомир. *Сећања сведока једној времена*, Београд: приватно издање писца, 2004.
- Петровић, Душан. *Штампа и Црква: 1960–1990: у новинама се тако писало о Српској православној цркви*, Сремски Карловци: Српска православна епархија сремска, Нови Сад: Сајнос, 2016.
- Pribić, Nikola. *Studien zum literarischen Spätbarock in Binnenkroatien Adam Aloisius Baričević*, München: Südosteuropa Institut, 1961.
- Радић, Радмила. „Суђење митрополиту Арсенију Брадваревићу 1954. године“, *Токови историје* 1–2, Београд (1994): 189–199.
- Радић, Радмила. *Држава и верске заједнице 1945–1970. Први део: 1945–1953*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2002. 369.
- Ракић, Радомир. „Издавачка делатност Цркве од 1945. до 1970. године“. *Српска православна црква 1920–1970. Споменница о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1971. 291–310.
- Слијепчевић, Ђоко. „Др. Јустин Поповић“ (предговор). *Филозофске урвине*. 5–8.
- Слијепчевић, Ђоко. *Историја Српске православне цркве*, III, Келн: самостално издање аутора, 1986.
- Спасовић, Станимир. *Историја Српске православне цркве у зајадној Европи*, Београд-Торонто: Источник, 2002.
- Споменница зајадно-евројске епархије 1969–1984*. Химелстир: Српска православна црква Епархија средњоевројска, 1984.
- Српска православна Епархија средњоевројска од 1991. до 2006. године, Шемањизам*, уредници Божовић, Братислав и Тијанић, Слободан, Химелстир: Фонд мисије Епархије средњоевројске, 2007.
- Српска православна Епархија средњоевројска, Шемањизам 2014*, Ур. Дамјан Божић. Београд-Химелстир: Српска православна Епархија средњоевројска, 2014.
- Српска православна црква 1920–1970. Споменница о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1971.
- Стојановић, Александар. „Ишчекивање судбине и нови почечи: прилози истраживању историје српске колаборационистичке емиграције у првим годинама после Другог светског рата“. *1945. Крај или нови почетак?* Тематски зборник радова, приређивач Зоран Јањетовић, Београд: Институт за новију историју Србије, 2016. 339–374.
- Суботић, Драган. *Политичка мисао Срба у расејању 1945–1990*, I, Београд: Институт за политичке студије, 1994.
- Томић, Добривоје Бобан. *Црвено сунце у зеници*, I, Београд: Удружење књижевника Србије, Књижевне новине, 2004.
- Томић, Добривоје Бобан. *Црвено сунце у зеници*, II, Београд: Удружење књижевника Србије, Књижевне новине, 2004.
- Турањанин, Новак. *Успомене службеника Патријаршије Српске*. Приредо Радован Пилиповић, Београд: Архив Српске православне цркве, 2013.

- Цветковић, Срђан. *У име народа, њолићичка рејресија у Србији 1944–1953*, Београд: Евро-Ћунти, 2014.
- Цветковић, Срђан. *Између срја и чекића. Ликвидација народних не-
џријашеља 1944–1953*, I, Београд: Службени гласник, 2015.
- Boeckh, Katrin. „Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944–1953: Stalini-
stische Anleihen unter Tito (Верски прогони у Југославији 1944–
1953: стаљинизам у титоизму).“ *Südosteuropa. Von vormoderner Viel-
falt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*.
Ур. Clewing Konrad и Oliver Jens Schmitt, München: De Gruyter Ol-
denbourg, 2005. 431–461.
- Cvetković, Srđan. „Represija u Srbiji 1944–1953“, *Hereticus*, VI, 2, Beograd:
Centar za unapređivanje pravnih studija (2008): 54–70.
- Cvetković, Srđan. „Političko-propagandno delovanje jugoslovenske politi-
cke emigracije na Zapadu 1945–1985“, *Hereticus*, VII, 4, Beograd: Centar
za unapređivanje pravnih studija (2009): 41–68.
- Kurzydowski, Christian. *Ideology and Politics of Dimitrije Ljotić and the
ZBOR movement* (Dissertation). London: University of London, 2017.
- Miljković, Aleksandar A. „Sećanja na život u Beogradu u prvih nekoliko godina
posle 'Oslobođenja' (do 1952. godine)“, *Hereticus*, VI, 1, Beograd: Centar za
unapređivanje pravnih studija (2008): 323–352.
- Nikolić, Momir. „In memoriam, Dve godine rada UNRRE u par skica.“ *Жу-
воји и раг*, 1, Минхен: Српска православна црква Црквена општи-
на Минхен (1947): 110–116.
- Nikolić, Kosta. *The Serbian political emigration in Western Europe 1945–
1956*, Belgrade: Institute of Contemporary History, 2011.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I–III, Beograd: Nolit,
1988.
- Radić, Radmila. *Verom protiv vere. Država i verske zajednice u Srbiji 1945–
1953*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995.
- Simić, Radivoje. „Die serbisch-orthodoxe Diaspora in Deutschland“. *Die
Serbische Orthodoxe Kirche in den Herausforderungen des 21. Jahrhun-
derts*. Ур. Dietmar Schon. Regensburg: Schriften des Ostkircheninsti-
tuts der Diözese Regensburg, Band 3, 2019. 124–137.
- Serben und Deutsche. Literarische Begegnungen*, Ур. Gabriella Schubert. Jena:
Collegium Europaeum Jenense an der Friedrich-Schiller-Universität
Jena, 2006. Vlahović, Staniša. *Zbornik dokumenata iz Britanske arhive.
Anglo-jugoslovenski odnosi 1941–1948*, Birmingham: izdanje autora, 1985.
- Subotić, Dragan. *Srpska politička emigracija u analima jugoslovenske di-
plomatije (1945–1971). Prilozi za diplomatiju i diplomatsku istoriju*, I,
Beograd: Institut za političke studije, 2004.
- Tomić, Dobrivoje Boban. „Zašto sam postao politički emigrant“, *Hereticus*,
VII, 4, Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija (2009): 180–186.

*Periodicals and Publishing of the Serbian Orthodox Church
in Munich from 1945 to 1980 (II)*

Summary

After the WW2 ended, a certain number of former camp prisoners and captives, as well as political émigrés chose to spend their exile in the Federate Republic of Germany as their host country. Most of them lived in overcrowded barracks with poor living conditions, i.e. in displaced persons camps. They had chosen this difficult destiny due to the regime changes in Yugoslavia, the abolition of monarchy, as well as frequent news about mass punishments, loss of civil rights and numerous executions performed by the communist regime in Yugoslavia. The Serbian Orthodox Church (SOC) in Germany started its organized work in the parishes after the WW2. The parochial life began with the founding of the Munich parish, and soon there followed parochial publishing of primarily spiritual and national content. Though struck with poverty, Serbs from the Munich parish started publishing the magazine *Life and Work* (Život i rad) as early as 1947. The articles published in this magazine never contained ideological arguments between those who belonged to the opposing sides during the WW2. After the priest Aleksa Todorović had been appointed as a priest of the Munich parish in 1950, the organizational level of the work in the parish rose to a significantly higher level. Right after that, the publishing work of the SOC significantly expanded, especially through the broad publishing enterprise of the religious-national *Svečanik* library. This library was supervised by Bishop Dr. Nikolaj Velimirović and Father Aleksa Todorović. The money for publishing had been provided by Bp. Nikolaj as well as the donors who received the books, calendars with religious advice and other issues of *Svečanik*. This editorial enterprising had a missionary character. It can certainly be said that the numerous *Svečanik* publications played an extremely extensive religious and national role in the lives of many Serbs across the world, but also in the lives of those who secretly received them inside the SFRY. The present author has listed and presented the periodicals published by the SOC in Munich from 1945 to 1980. The topics which were of importance for that period and well as those that were particularly of interest for the Orthodox Serbs of the time have been presented in this paper. The paper also contains the results of research conducted in the Archive of SOC in Munich, the Hilandar Monastery on Mount Athos, as well as in the most eminent libraries in Serbia – the National Library of Serbia and the Library of the Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade.

Keywords: Serbian Orthodox Church, *Life and Work*, *Svečanik*, Bishop Dr. Nikolaj Velimirović, Priest Aleksa Todorović, emigration, Munich

Примљен: 15. 1. 2020.

Прихваћен: 30. 9. 2021.